

Putíkův *Muž s břitvou*

František Všetická

Putík's *Muž s břitvou*

Litikon, 2022, Vol. 7, No. 1, pp. 5-9

The story of *Muž s břitvou* (1984) is told by a personal narrator, his uncle's nephew, the protagonist is his uncle himself, a man of many possibilities. Putík used a number of prospects in the novel and built the whole work on an analogical principle. He also used the contingency moment (moment of accident) and diary components. He then elevated the thirteenth chapter to a significant chapter. Besides this, he emphasized the portraiture chapters. The novel is circularly framed. All compositional means contribute to the humorous character of the work.

Keywords: personal narrator, prospects, analogical principle, contingency moment, diary component, significant chapter, portraiture chapters, circular framing

Putíkův román *Muž s břitvou* spadá do období autorovy zakázanosti, proto mohl poprvé vyjít pouze v samizdatu v roce 1984, o dva roky později jej pak vydalo exilové nakladatelství v Kolíně nad Rýnem. Předchozí prózy Jaroslava Putíka *Smrtelná neděle* (1967) a *Brána blažených* (1969) se odehrávaly v prostředí inteligence, v *Muži s břitvou* poprvé jejich autor sáhl do obyčejného prostředí, po průměrném člověku. Údajně průměrném, neboť Putíkovi se podařilo ukázat, co v jeho strýci, holiči z maloměsta, vlastně vězí. Za zdánlivou průměrností našel neobyčejného člověka se vzácnými lidskými a duševními kvalitami, člověka-individuum.

Muž s břitvou jedná o osobě mnoha možností, o samorostlém filozofovi, který „více než ze spisů Heideggerových či Kierkegaardových čerpal z periodik župy Barákovy a z Listu paní a dívek“ (Putík, 1991, s. 177). Neméně výstižně charakterizuje J. Putík svého protagonistu na začátku 49. kapitoly: „Čím vším byl strýc Jan: holičem, filozofem, chemikem, archeologem, herbaristou, krotitelem, voňavkářem, zázračným doktorem, výrobcem jedů a falešných dokladů... Ve všech oborech činnosti vynikl alespoň originálními nápady, i když jejich realizace se třeba ukázaly nemožné nebo nadbytečné...“ (s. 258). Tak jej alespoň nahlíží jeho synovec, který strýcova životní historii rekonstruuje ze zápisků a z vyprávění jeho známých.

Ze synovce učinil J. Putík vypravěče celého díla, tj. vypravěče personálního. Vypravěč, jenž sám sebe označuje za sestavitele, na začátku 47. kapitoly osvětluje svou metodu výkladu: „Sestavitel se přiznává a zároveň omlouvá, že poněkud zpřeházal věci podstatné a méně podstatné, že nedbá chronologie a řádné posloupnosti událostí. Jistě tu zapůsobil – třeba bezděčně – vliv strýcova učení, jež popírá hierarchii času, významů a hodnot: zde Jan Baudyš spatřoval jednu z hlavních příčin krize moderního světa a zdá se, že nebyl příliš dalek pravdy“ (s. 246–247).

Výsledkem vypravěčova postupu je řada odboček, neustálých návratů a poznámek. V 15. kapitole např.: „Ostatně historie ztráty jejího panenství je tak vzrušující, že mi čtenář jistě promine odbočku (jako by se celý náš život neskládal z odboček), že se někdy později o tomto příběhu zmíním“ (s. 44). A o kousek dál: „Ach, vidím, že je nutno odbočit i z odbočky, leč jak je příjemné odbočovat z vytčených cest!“ (s. 46).

Vypravěčovy odbočky nabývají v některých případech na obšírnosti – tak např. v 32. kapitole se najde odbočka v závorkách o 18 řádcích. Funkce těchto odboček je doplňující a vysvětlující. Předmět výkladu je komplikovaný, čemuž odpovídá i způsob výkladu.

Součástí způsobu vypravěčova sdělování jsou časté prospekce. V 16. kapitole např.: „Na vztek celému městu se teď Irena vodila s Mayerem za ruku a idylka trvala až do chvíle, kdy se v městěčku objevil pan Pinc, vrchní u Čubů, ale to už je zase jiný příběh“ (s. 51). V 24. kapitole: „Nemohla se stát strýcovou manželkou z tohoto prostého důvodu, že strýc Jan už byl ženat, ačkoliv svou zákonitou manželku neznal, nevěděl s jistotou, zda vůbec žije a v které zemi. Tento příběh, jeden z nejpodivnějších, čeká ještě na vyprávění“ (s. 95). Stejně je tomu i v dalších kapitolách.

Prospekce a nápovědi J. Putík velmi často rovněž podává v podobě odboček uzavřených v závorkách. V 15. kapitole např.: „Sama zašla do místního kamenického závodu a přinesla krásopisně předmalovaný nápis na žulový pomník *Dormu dolče!* (Nelze ovšem vyloučit, že jednala i z pocitu jisté viny, o které se ještě zmíníme)“ (s. 48). V 25. kapitole: „Strýc toužil po tom, aby byl překvapen něčím, co by překonalo jeho očekávání (do této kategorie patří strýcův objev třaskavého rybízového vína, kdy bylo skutečně mnohonásobně překonáno strýcovo očekávání, ale o tom se možná zmíním při jiné příležitosti)“ (s. 105). Nápovědami tohoto druhu se románový text dynamizuje, vypravěč, hraje roztržitého, vnáší do textu nemalou míru očekávání. Syžetová struna je napjata.¹

To vše jsou prospekce dílčí, kterým předchází prospekce celková, finální – román totiž J. Putík začíná strýcovým pohřbem, zachyceným v 3. kapitole. Prozaik předbíhá, postupná chronologie je mu vzdálena, tato achronologičnost jako by souvisela s životními excesy strýce Baudyše. A aby byl strýcův pohřeb náležitě zvýrazněn, následuje v 5. kapitole pohřeb Baudyše-otce.

Putíkův vypravěč svého strýce Jana od počátku s někým srovnává a poměřuje. Pochopitelně jej porovnává s velikány světového významu. Nutno ovšem dodat, že v těchto analogiích je nemalá míra zesměšnění a ironie; pro vypravěče je příznačné, že jde o ironii usměvavou a blahovolnou. Putíkovo přirovnávání prochází celým románem, analogie střídá analogii; román je na analogickém principu doslova vybudován.

Vypravěčovy analogie jsou hojné, někdy prostupují celou kapitolu. Tak např. 27. kapitola začíná: „Johann Peter Eckermann hovoří o svém Mistru jako o diamantu, vybroušeném do nespočetného množství plošek. A z každé té plošky svítí na hodného a uctivého Eckermanna jiný, ale vždy vznešený a moudrý Johann Wolfgang Goethe. Nejsem schopen takového obdivu jako můj předchůdce, ale Eckermannovo přirovnání se mi líbí, a zdá se mi, že vystihuje i duševní ustrojení strýce Jana“ (s. 114). To je začátek, pak postupně přicházejí na řadu Heidegger, Kepler, sv. Augustin, a navíc také Gargantua. Strýc Jan se na malé ploše jedné kapitoly pohybuje v celkem důstojné společnosti.

¹ V skromnější míře používá J. Putík zazávorkovaných prospekci rovněž v *Proměnách mladého muže*.

Putíkovy analogie nepřestávají u strýce Jana, sporadicky se vztahují i na jiné postavy románu. Brzdař Žáček je např. poměřován Napoleonem. A i zde jde o degradaci a posměšek.

K největšímu nakupení analogií dochází v 29. kapitole, mimo jiné proto, že se na jednom nepatrném místě protnou dvě analogické sféry: „Jak známo, Lassalle nepadl na barikádě, ani neskončil na popravišti, ale vypustil svou duši v souboji o ženu! A Jan připisuje podivnou rovnici s temným osočením odborného učitele Mráčka: Slečna von Dönningen – Jitka, Pan von Dönningen – žel. zř. Dvořák. Hrabě von Rakowitz – olizovač hemeroidů Mráček. – Zbývá doplnit Lassalle – Jan Baudyš. Přál si Lassallův osud, přál si raději zemřít pistolí olizovače hemeroidů než se smířit se zradou Jitky a urážkou otce – von Dönningena? – Ve zbytku strýcových písemností, psaných zrcadlovým písmem, a tudíž zvlášť utajovaných, jsem našel a rozluštil další podivnou rovnici. ‚Samson – Já. Dalila – Jitka.‘ Tato biblická dvojice lákala strýcovu pozornost i později“ (s. 132). Nakupenost těchto přirovnání není náhodná, souvisí s jednou z největších strýcových životních deziluzí. Uvedenou analogickou skrumáž podtrhl J. Putík navíc také tektonicky – vložil ji do středové 29. kapitoly (celkový počet kapitol je 59).

Román je dále prostoupen kontingenčními momenty, momenty náhody. Souvisejí s analogickým principem, a to tím, že je v nich porovnáváno velké s malým, významné s nicotným. Prvním kontingenčním momentem je už datum strýcova zrodu – narodil se v den vypuknutí první světové války (10. kapitola). Stejně je tomu s dokončením maurské věže na Mayerově holírně, k němuž došlo v týž den, kdy byl dohotoven newyorský mrakodrap Empire State Building (16. kapitola). A vypravěč k tomu dodává: „Náhoda? Anebo prst ukazující podivnou souvislost věcí...?“ (s. 53). Putík si pohrává s náhodami stejně jako s analogiemi, náhoda je prozaikovi variantou analogie.

Vedle analogického principu prochází celým románem také deníková složka. Poprvé ji vypravěč cituje v 9. kapitole, a je to úryvek nejen kuriózní, ale především vypovídající o způsobu strýcova uvažování. Úryvek totiž jedná o úloze facky v dějinách.

To, co pro přehlednost označují jako deníkovou složku, je východiskem z nouze, neboť ve skutečnosti jde o neuspořádaný strýcův manuskript, který se dostal do rukou jeho synovce. Přes svoji roztodivnost má však rukopisná snůška ponejvíce deníkový ráz.

V závěrečné části románu se deníková složka proměňuje – v 51., 53. a 54. kapitole, jež obsahují poslední záznamy, mají strýcovy zápisy povídkový charakter. Jsou tematicky různorodé, což souvisí s protagonistovou roztěkaností a přílišnou proměnlivostí jeho zájmů. Finální pasus začíná záznamem *Učený kocour Napoleon píše své přítelce Lole* v 51. kapitole. Poslední zápis nese název *Noc* (54. kapitola), což je titul víc než příznačný, neboť po tomto záznamu dojde k noci strýcovy existence. Román jako celek má nevážný, humoristický charakter, jenž se však ve finále vytrácí.

Strýcovy záznamy vypravěč doplňuje textem pohlednic a jednoho dopisu tety Marie, adresovaného strýci Janovi. Děje se tak v kapitole 24., kdy o tetě poprvé padne obšírnější zmínka. Text této korespondence umožňuje nahlédnout do jejich vzájemného vztahu a do tetiny psýchy. Z dopisu se posléze čtenář poprvé dozvídá, že strýc byl také ve vězení.

Strýcova tendence svěřovat své myšlenky papíru svědčí mimo jiné o jeho psýše. Jako uzavřený člověk, který se navenek nerad projevuje, dává přednost záznamu na papír. V neposlední řadě tak činí i proto, že jeho zápisy jsou netradiční, neběžné a provokativní. Nemalé potíže si Baudyš prožil už se svými návštěvami v holírně, jež jej vedly k skrytému a soukromému deníkovému záznamu. Bezděčně tak šel v stopách velkých myslitelů.

Deníková složka je v románě nepravidelně rozvržena, což mimo jiné odpovídá nepravidelnému rozsahu jednotlivých kapitol (50. kapitola má např. 14 řádek a 51., následující, víc než 11 stran). Z hlediska tektoniky jednotlivých kapitol představuje *Muž s břitvou* pravý opak *Smrtné neděle*, kde kapitoly a intermezza měly zcela pravidelný rozsah.

J. Putík patří k těm autorům, kteří 13. kapitolu povýšili na kapitolu signifikantní. Strýc Jan nesprávným dávkováním hormonálních přípravků nebo něčím podobným zplešatí – holič zplešatí. Autor však nezachycuje v kapitole pouze stav neštěstí, ale také jeho překonání, kdy strýc tento nedostatek promění v přednost: „Ztráta vlasového porostu ho viditelně poznamenala a zbyly mu jen dvě možnosti: stydět se za svou lysinu, nosit paruku či přičesek, popřípadě si najít nové povolání, jež by mu dnes a denně nepřipomínalo vlastní handicap – anebo se přes novou situaci hrdě přenést, svou olýsalost naopak vystavit na odiv a zakřiknout svět dříve, než se začne smíchy válet. Strýc volil druhou, vpravdě hrdinskou cestu. Namísto aby ustupoval, začal útočit, a hle, vezdejší svět, v podstatě zbabělý, couval jak syčící husák, který je odvážný, jen když před ním někdo prchá...“ (s. 57). Kapitola s nešťastným číslem zahrnuje tedy obojí – negativní i pozitivní, nešťastné i šťastné. J. Putík v 10. kapitole hovoří o disproporcionální proporcionalitě čísel – 13. kapitola je nepochybně její součástí.

Postavení 13. kapitoly a její smysl je poněkud oslaben strýcovým opakujícím se argumentem: „Čtrnáctka, šťastné číslo, pravitel a jeho prst zamířil na list čerstvě utrženého kalendáře, kde se skvěla černá čtrnáctka“ (s. 293). K tomuto tvrzení dochází v románě dvakrát – v 2. a 54. kapitole. Tento nápad není však v textu ani syžetově ani tektonicky nijak rozveden.

Vedle signifikantní kapitoly vytvořil J. Putík také několik kapitol portrétních. Přibližně do druhé třetiny románu vložil kapitoly, v nichž podal portréty určitých osob a jejich vztahu ke strýci. Konkrétně se tak děje v kapitolách 39. až 42. V 39. kapitole je portrétován brzdář a kverulant Žáček, ve 40. kapelník Žilka, v 41. zloděj Hanzlík a ve 42. spolužák Cabalka. Z uvedených je nejpozoruhodnější portrét Arnošta Cabalky, neboť strýc Baudyš a Cabalka představovali v mládí blízenceckou dvojici, jejíž další vývoj a vztah se odvíjel zcela odlišnými směry. Čtveřici kapitol J. Putík uzavírá (a vymezuje) 43. kapitolou, která je snůškou a výčtem strýcových návštěv, vystavovaných v jeho holírně. Portrétní kapitoly jsou nezbytně rozsáhlejší a zdaleka se neomezují toliko na druhou třetinu díla.

Celý román je posléze kruhově záramován dvěma kratičkými kapitolami. Kruhovitost tohoto záramování spočívá v jednoznačných slovech; 1. kapitolu tvoří jedno souvětí, jehož počátek zní: „Začít od začátku znamená začít od konce...“ (s. 3). Poslední kapitola (59.) se uzavírá slovy: „Musíme tedy začít od začátku“ (s. 317). Kruhové záramování románu zahrnuje i prvek identity, neboť v obou minikapitolách se strýc Jan zahleděl „na prázdné lahve Dra Dralleho březové vody“ (s. 317). Vypravěč tak naznačuje, že životní běh (nejen Baudyšův) je jakýsi kolotoč.

Muž s břitvou představuje v Putíkově tvorbě do jisté míry paradox; v šedesátých letech, kdy mohl publikovat, psal prózy vážného charakteru (*Smrtná neděle*, *Brána blažených*), v čase své zakázanosti se naopak u něho objevuje smysl pro humor, je vysloveně humoristický (jeho další román z doby zákazu *Problémy mladého muže* jej však postrádá). Esenci humoru zahrnuje 43. kapitola, obsahující strýcova návštěvnická, která vyvěšoval ve své oficíně. *Muž s břitvou* je z rodu smíchové literatury. Pocity smíchového nutkání způsobila nepochybně volba figury – komplikovaného, víceznačného a ve své podstatě optimistického strýce Jana.

Autor vložil do svého románu signifikantní kapitolu, v níž je negativní jev překrýván jevem pozitivním. Tím se J. Putík odlišuje od jiných autorů, kteří signifikantní kapitolu při výstavbě

svého díla uplatnili v jednoznačném negativním smyslu. Z Putíkových starších vrstevníků se kapitola v původním smyslu vyskytuje např. v Tomanově románě o Sokratovi.

K neběžným stavebním prostředkům, jichž J. Putík použil, patří také analogický princip. Stěžejní význam má např. v románu Egona Hostovského *Dobročinný večírek* (Všetička, 2018, s. 27–35). Každý z nich však uplatnil tento princip jiným způsobem – E. Hostovský formou scén, J. Putík prostřednictvím příměrů.

Bohumil Svozil se ve své recenzi *Muže s břitvou* zmiňuje o Putíkově příbuznosti s Vladislavem Vančurou a Karlem Čapkem. O sepětí s V. Vančurou poznamenává: „Když vypravěč líčí strýcovy potřeštěné nápady, akce a příhody, pro okolí často nepochopitelné či nestravitelné, v jeho dikci se ozývá vančurovský tón, jak ho známe například z *Konce starých časů*“ (Svozil, 1992, s. 6). Vančurovský tón je u J. Putíka podstatnější, neboť oba prozaiky spojuje také personální vypravěč, který vládne *Muži s břitvou* i *Konci starých časů*. A řada prospekci prostupuje jak *Muže s břitvou*, tak *Markétu Lazarovou*. Oba autoři jsou si tak blízcí ve volbě některých tektonických prostředků, u personálního vypravěče jde přitom o prostředek stěžejní.

J. Putík ve svých deníkových záznamech *Odysea po česku* má k roku 1982 tento zápis: „Rozhovor s R. Grebeníčkovou o *Muži s břitvou*. Samozřejmě okamžitě odhalila sterneovskou linii a měla spoustu chytrých postřehů, a tím jaksi vyhladila hloupost a nepochopení jiných. Jakou jinou radost může prožít ubohý skribent našich časů?“ (Putík, 1992, s. 170). Mezi Laurencem Sternem a Jaroslavem Putíkem panuje nepochybně jisté příbuzenství, zejména v osobě personálního vypravěče a v odbočkách. Personální vypravěč, jenž není v *Životě a názorech blahorodého pana Tristrama Shandyho* pouze jeden, je ovšem daleko mnohmluvnější a odbočky podstatně bezuzdnější. J. Putík je v tomto směru daleko střízlivější, což si vyžaduje nejen téma jeho románu, ale také autorův tvůrčí charakter.

Nezapomínejme posléze, že sterneovské pojetí světa a jeho zobrazování je vlastní také V. Vančurovi a E. Hostovskému, ne-li v celé jejich tvorbě, pak alespoň v některých jejich prózách (*Rozmarné léto*, *Konec starých časů*; *Půlnoční pacient*, *Dobročinný večírek*).

Na začátku 6. kapitoly se strýc Jan obrací k lékárníkovi Pipotovi a praví mu: „Šum a hoblovačky, věř mi, to nejlepší nikdo nenapiše: ty příběhy zůstanou v mateční tmě...“ (s. 18). Jaroslav Putík se o tuto výpověď pokusil.

LITERATURA

- PUTÍK, Jaroslav. 1991. *Muž s břitvou*. Praha: Práce, 1991. ISBN 80-208-0155-3.
 PUTÍK, Jaroslav. 1992. *Odysea po česku*. Praha: Prostor, 1992. ISBN 80-85190-18-4.
 SVOZIL, Bohumil. 1992. Bytelná epika. *Právo lidu*, 1992, č. 111, s. 6.
 VŠETIČKA, František. 2018. *Energie Ephialta*. Praha: Cherm, 2018. ISBN 978-80-86370-69-9.

.....
 František Všetička
 Dělnická 29
 77900 Olomouc 9
 Česká republika
 fvseticka@seznam.cz